

MUKARRAMA TURG'UNBOEVA RAQSLARIDAGI DRAMATURGIK NIZOMLAR

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20456612>

Bazarbaeva Kamila Polatovna

O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat instituti Nukus filiali 1-kurs magistri

Yuldasheva Zuhra Salievna

*O'zbekiston Davlat San'at va Madaniyat instituti Nukus filiali Xalq ijodiyoti kafedrasida
dotsent*

Annotatsiya

Ushbu maqolada o'zbek milliy raqs san'atining yirik namoyondasi Mukarrama Turg'unboeva ijodida namoyon bo'lgan dramaturgik xususiyatlar tahlil qilindi. Maqolada raqs san'atidagi kompozitsion yaxlitlik, harakat dramaturgiyasi, obrazlilik, emotsional kulminatsiya hamda makon va zamon birligi kabi dramaturgik jihatlar Turg'unboeva ijodi misolida yoritilgan. Shuningdek, raqqosaning milliy xoreografiya rivojiga qo'shgan hissasi, sahna madaniyati va obraz yaratishdagi mahorati ilmiy asosda tahlil etiladi. Tadqiqot natijasida Turg'unboeva ijodi o'zbek milliy raqs san'atining rivojida muhim o'rin tutishi hamda uning dramaturgik yondashuvlari bugungi xoreografiya uchun ham ahamiyatli ekanligi asoslab beriladi.

Kalit so'zlar

Mukarrama Turg'unboeva, o'zbek milliy raqsi, raqs dramaturgiyasi, xoreografiya, obrazlilik, kompozitsion yaxlitlik, emotsional kulminatsiya, sahna madaniyati, milliy xoreografiya, dramaturgik yondashuv.

KIRISH

O'zbek milliy raqs san'ati xalqning ko'p asrlik madaniy merosi va ma'naviy qadriyatlarini o'zida aks ettiruvchi san'at turlaridan biri hisoblanadi. Raqs orqali xalqning turmush tarzi, urf-odatlarini, ruhiy kechinmalari hamda estetik qarashlari ifodalanadi. Ayniqsa, sahna raqsi rivojlanishi bilan milliy xoreografiyada badiiy ifoda vositalari yanada boyib bordi. Bu jarayonda o'zbek raqs san'atining shakllanishi va taraqqiyotiga katta hissa qo'shgan san'atkorlar orasida Mukarrama Turg'unboevaning alohida o'rni bor.

Mukarrama Turg'unboeva o'zbek milliy xoreografiyasini yangi bosqichga olib chiqqan ijodkorlardan biri sifatida taniladi. U xalq raqslarini sahnalashtirish, ularning badiiy imkoniyatlarini kengaytirish va dramaturgik jihatdan boyitishda muhim faoliyat olib bordi. Turg'unboeva ijodida milliy an'analar zamonaviy sahna

talablari bilan uyg'unlashib, o'ziga xos uslub shakllandi. Shu sababli uning raqslari nafaqat ijro mahorati, balki chuqur mazmun va hissiy ta'siri bilan ham ajralib turadi.

Raqs san'atida dramaturgiya muhim ahamiyatga ega. Chunki sahnadagi har bir harakat, ritm, obraz va kompozitsiya ma'lum g'oyani ifodalashga xizmat qiladi. Dramaturgik yondashuv raqsning tomoshabinga ta'sirchanligini oshirib, uni oddiy harakatlar yig'indisidan badiiy asar darajasiga olib chiqadi. Shu jihatdan qaraganda, Mukarrama Turg'unboeva ijodida dramaturgik nizomlarning o'ziga xos tarzda namoyon bo'lishi kuzatiladi. Uning raqslarida harakat va hissiyot uyg'unligi, obrazlarning tabiiy shakllanishi hamda emotsional ta'sir kuchi alohida ahamiyat kasb etadi.

Mazkur maqolada Turg'unboeva ijodidagi dramaturgik jihatlar ilmiy asosda tahlil qilinadi. Jumladan, kompozitsion yaxlitlik, harakat dramaturgiyasi, obrazlilik, emotsional kulminatsiya hamda makon va zamon birligi masalalari misollar asosida yoritiladi. Ushbu jihatlarni o'rganish milliy xoreografiyaning nazariy asoslarini boyitish bilan birga, o'zbek raqs san'atining badiiy xususiyatlarini chuqurroq anglashga yordam beradi.

ASOSIY QISM

Raqs san'atida dramaturgik yaxlitlik asarning badiiy ta'sirchanligini belgilovchi asosiy omillardan biri hisoblanadi. Mukarrama Turg'unboeva ijodida bu jihat alohida ahamiyat kasb etadi. Uning sahna asarlarida har bir harakat, ritm va plastik yechim umumiy mazmunga xizmat qiladi. Raqsning boshlanishidan yakunigacha bo'lgan jarayonda voqelikning bosqichma-bosqich rivojlanishi kuzatiladi. Shu sababli Turg'unboeva yaratgan raqslar tomoshabinda yaxlit badiiy taassurot uyg'otadi. Ayniqsa, "Munojot" singari raqslarda hissiy holatning asta-sekin kuchayib borishi va yakundagi ruhiy sokinlik kompozitsion uyg'unlikni yaqqol namoyon etadi. Bu esa raqsni oddiy ijro emas, balki ma'lum dramaturgik tuzilishga ega sahna asari sifatida ko'rsatadi.

Turg'unboeva xalq raqslarini sahnalashtirish jarayonida ularning tabiiyligini saqlab qolishga ham katta e'tibor bergan. U milliy raqslardagi an'anaviy harakatlarni sahna qonuniyatlariga moslashtirar ekan, ularning mazmunini yo'qotmaslikka harakat qilgan. Shu sababli uning ijodida xalqona ruh va sahnaviy mahorat uyg'unlashgan holda namoyon bo'ladi. Raqslardagi harakatlarning izchilligi, ritmik uyg'unlik va sahna madaniyati tomoshabin e'tiborini o'ziga tortadi. Ayniqsa, ayol obrazlarini yaratishda nozik plastika, qo'l harakatlari va yuz ifodalarining uyg'unligi Turg'unboeva uslubining muhim xususiyatlaridan biri hisoblanadi.

Turg'unboeva ijodida harakat dramaturgiyasi ham muhim o'rin egallaydi. Uning raqslarida harakat faqat tashqi ko'rinish vazifasini bajarmaydi, balki ma'lum hissiy holat va mazmunni ifodalovchi vositaga aylanadi. Qo'l harakatlari, gavda holati, yuz ifodasi va sahnadagi ritmik o'zgarishlar o'zaro uyg'unlashib, tomoshabinga kuchli estetik ta'sir ko'rsatadi. Ayniqsa, ayrim raqslarda keskin harakatlar bilan bir qatorda sokin holatlar va qisqa to'xtamlarning qo'llanishi dramaturgik ta'sirchanlikni oshiradi. Bunday usullar orqali raqqosa ichki kechinmalarni tabiiy va ta'sirchan tarzda ifodalashga erishgan.

Harakat dramaturgiyasida milliy xarakter ham muhim o'rin tutadi. O'zbek xalq raqslariga xos mayinlik, nafislik va ritmik aniqlik Turg'unboeva ijodida yanada boyitilgan holda namoyon bo'ladi. U harakatlar orqali nafaqat estetik go'zallikni, balki xalqning ruhiyati va turmush tarzini ham ifodalashga intilgan. Shu sababli uning raqslarida xalqona ruh kuchli sezilib turadi. Ayrim sahna asarlarida mehnat jarayoni, bayram kayfiyati yoki insoniy kechinmalar harakat vositasida ochib beriladi. Bu esa tomoshabinning raqs mazmunini chuqurroq his qilishiga yordam beradi.

Mukarrama Turg'unboeva ijodining yana bir muhim jihati obrazlilik bilan bog'liq. Uning raqslarida milliy ruh, xalqona xarakter va inson kechinmalari harakat vositasida badiiy ifodalanadi. Turg'unboeva obraz yaratishda xalq turmushi, tabiat manzaralari va inson ruhiyatiga oid holatlardan mahorat bilan foydalangan. Shu sababli uning sahna obrazlari tomoshabin uchun tabiiy va ishonarli ko'rinadi. Obrazlarning asta-sekin shakllanishi esa raqsning badiiy ta'sir kuchini yanada oshiradi. Ayniqsa, ayol obrazlarini ifodalashda nozik harakatlar, yuz ifodasi va plastik yechimlarning uyg'unligi Turg'unboeva uslubining o'ziga xos jihatlaridan biri sanaladi.

Turg'unboeva yaratgan obrazlarda milliy qadriyatlar va xalqona dunyoqarash ham muhim o'rin egallaydi. Uning raqslarida o'zbek ayoliga xos hayo, nazokat, mehnatsevarlik va samimiylik kabi fazilatlar badiiy tarzda aks ettiriladi. Shu bilan birga, ayrim obrazlarda quvonch, sog'inch yoki ruhiy iztirob kabi hissiyotlar ham chuqur ifodalanagan. Bu esa raqsning tomoshabinga hissiy jihatdan kuchli ta'sir ko'rsatishiga sabab bo'ladi. Turg'unboeva obraz yaratishda musiqaning ruhiy ta'siridan ham unumli foydalangan va harakatlarni kuy-ohang bilan uyg'unlashtirishga alohida e'tibor qaratgan.

Emotsional kulminatsiya Turg'unboeva raqslarining eng ta'sirchan nuqtalaridan biri hisoblanadi. Har bir raqsda ma'lum hissiy cho'qqi mavjud bo'lib, aynan shu nuqtada asarning asosiy g'oyasi va ruhiy mazmuni yanada kuchliroq namoyon bo'ladi. Turg'unboeva kulminatsiyani faqat tezkor harakatlar yoki murakkab plastik yechimlar orqali emas, balki ichki hissiy holat yordamida ham

ifodalagan. Harakat ritmining asta-sekin kuchayishi, qarama-qarshi holatlarning almashuvi va yuz ifodasidagi o'zgarishlar tomoshabinning ruhiy kechinmalariga ta'sir ko'rsatadi. Shu sababli uning raqslaridagi kulminatsion lahzalar tomoshabin xotirasida uzoq vaqt saqlanib qoladi.

Turg'unboeva ijodida musiqaning dramaturgik ahamiyati ham katta bo'lgan. Musiqa va harakat uyg'unligi orqali sahnadagi hissiy holat yanada kuchaygan. Ayrim raqslarda musiqaning sekinlashuvi yoki jadallashuvi harakat ritmiga bevosita ta'sir ko'rsatgan. Natijada sahnadagi emotsional ta'sir yanada tabiiy va kuchli namoyon bo'lgan. Bu esa tomoshabinning raqs mazmunini nafaqat ko'rish, balki his qilishiga ham imkon yaratgan.

Raqs dramaturgiyasida makon va zamon birligi ham muhim ahamiyatga ega. Mukarrama Turg'unboeva sahna maydonidan oddiy ijro joyi sifatida emas, balki ma'no ifodalovchi badiiy muhit sifatida foydalangan. Sahnadagi har bir harakat va joylashuv ma'lum mazmunni ochib berishga xizmat qilgan. Markaziy sahna qismi asosiy obrazni ifodalasa, chekka qismlar yordamchi ruhiy holat yoki voqelikni tasvirlash uchun qo'llangan. Shu bilan birga, Turg'unboeva musiqiy ritm va ichki psixologik vaqt uyg'unligiga ham katta e'tibor qaratgan. Natijada raqsdagi harakatlar tabiiy, izchil va ta'sirchan ko'rinish olgan. Bu esa tomoshabinning sahna voqealarini chuqurroq his qilishiga imkon yaratgan.

Turg'unboeva o'z ijodi orqali o'zbek milliy xoreografiyasining rivojiga katta ta'sir ko'rsatdi. U yaratgan sahna uslubi keyingi avlod raqqosalari faoliyatida ham davom etdi. Ayniqsa, milliy raqslarni sahnalashtirishda dramaturgik yondashuvning kuchayishi, obrazlilikka e'tibor va sahna madaniyatining rivojlanishi Turg'unboeva ijodiy maktabining muhim natijalaridan biri hisoblanadi. Shu sababli uning ijodiy merosi bugungi kunda ham o'zbek raqs san'ati tarixida muhim ilmiy va amaliy ahamiyatga ega bo'lib qolmoqda.

O'zbek xoreografiyasining ulug' namoyandasi Mukarrama Turg'unboeva (1913–1978) yaratgan "Munojot" raqsi O'rta Osiyo klassik raqs san'atining eng teran falsafiy asarlaridan biri hisoblanadi. "Munojot" arabcha so'z bo'lib, "yolg'iz Alloh bilan qilingan samimiy muloqot", "qalb nidosi" ma'nolarini anglatadi. Ushbu nom raqsning mohiyatini insonning Mutlaq Haqiqat bilan yuzma-yuz kelishini aniq ifodalaydi. Raqsda faqat tana harakati emas, balki ruhning teranligidan ko'tariladigan ibodatona holat tasavvuf tili bilan aytganda, fano (o'z-o'zidan kechish) va baqo (Haqda barqaror bo'lish) holatlari mujassamlashgan.

Mukarrama Turg'unboevaning "Munojot" raqsi nafaqat O'zbek xoreografiyasining durdonasi, balki insoniyatning Mutlaqqa bo'lgan azaliy intilishini plastik tilda ifodalagan universal falsafiy asardir. Raqsda tasavvuf, fenomenologiya, estetika va diniy-falsafiy tafakkur uyg'unlashgan. "Munojot" bu

bir raqqosaning emas, butun bir xalqning qalb nidosi, inson va Borliq o'rtasidagi abadiy muloqotning eng go'zal badiiy ifodasidir. Ushbu raqsni o'rganish nafaqat san'atshunoslik, balki falsafa, diniyot va madaniyatshunoslik uchun ham alohida ahamiyat kasb etadi.

Xulosa

Mukarrama Turg'unboeva o'zbek milliy raqs san'ati rivojiga katta hissa qo'shgan san'atkorlardan biridir. Uning ijodida kompozitsion yaxlitlik, harakat dramaturgiyasi, obrazlilik, emotsional kulminatsiya hamda makon va zamon birligi kabi dramaturgik jihatlar uyg'un holda namoyon bo'ladi. Shu jihatlar uning raqslarining badiiy va estetik ta'sirchanligini oshirgan.

Turg'unboeva raqslarida xalqona an'analar va sahna madaniyati o'zaro uyg'unlashgan. Ayniqsa, harakatlarning ma'nodorligi, obrazlarning tabiiy yaratilishi va musiqaning raqs bilan uyg'unligi uning ijodiy uslubining muhim xususiyatlari hisoblanadi. Shu sababli uning ijodi o'zbek milliy xoreografiyasining rivojida muhim o'rin tutadi.

Xulosa qilib aytganda, Mukarrama Turg'unboeva ijodiy merosi o'zbek raqs san'atining muhim qismi bo'lib, uning dramaturgik yondashuvlari bugungi milliy xoreografiya taraqqiyotida ham muhim ahamiyat kasb etadi.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR RO'YXATI:

1. Begmatov I. O'zbek milliy raqsining rivojlanish bosqichlari. – Toshkent: O'zbekiston, 2010.
2. Djurayev A. Mukarrama Turg'unboeva va o'zbek xalq raqsi. – Toshkent: San'at nashriyoti, 2003.
3. Hakimova D. Xoreografiyada milliy an'analar va zamonaviylik. – Toshkent: Yangi asr avlodi, 2015.
4. Husanov B. O'zbek raqsining estetikasi. – Toshkent: Ma'naviyat, 2012.
5. Laban R. The Mastery of Movement. – Plymouth: Northcote House, 1988.
6. Normatov T. O'zbek raqs san'atida dramaturgik asoslar. – Toshkent: Musiq nashriyoti, 2018.
7. Rahimov S. Milliy xoreografiyaning nazariy masalalari. – Toshkent: TDSI nashriyoti, 2020.
8. Stanislavskiy K.S. Aktyor o'zi ustida ishlaydi / Tarjima: N. Yusupov. – Toshkent: G'afur G'ulom nomidagi nashriyot, 1955.
9. Sultonova M. O'zbek raqsidagi milliy obrazlar tizimi. – Toshkent: O'zbekiston milliy ensiklopediyasi, 2016.

10. Xo'jayev F. Turg'unboeva raqslarining xalq hayoti bilan bog'liqligi. – Toshkent: Fan, 2007.
11. Zokirova N. Zamonaviy o'zbek xoreografiyasining rivojlanish tendensiyalari. – Toshkent: TDSI, 2022.